KLIEM MEHUD B'IEHOR FL-EVANGELJU

Sentejn ilu, f'żewġ ħarġiet ta' dan il-Qari (2 u 3 tas-sena 1962), ktibna xi ħaġa fuq xi kliem li hemm fl-Evanġelju, li kif inhu issa jidher għarîb, għal hekk aktarx li min qalbu mill-Arâmi għal Grieg (qlib li sar bikri ħafna), ma fehmux sewwa, u qalbu ħażin. Din id-darba wkoll sa naraw, fil-qosor u bil-għaġla, x'erba' kelmiet minn dawna, biex jibqgħu miktubin, għax ma tafx kif wara żmien għadx jiltaqa' magħhom xi ħadd u jiflihom sewwa, u jekk jidhirlu li jaqbel, jaħdimhom aħjar. "Il-miktub m'hux maħrub", jgħid il-Malti. Did-darba, imma, m'iniex sa nikteb kelmtejn ta' daħla. Id-daħla tad-darba l-oħra tiswa għal did-darba wkoll. Mela, nibdew bil-qajl.

1. Meta Ġesù safa lil dak l-imġiddem (Mark I, 40-45; Matt. VIII, 1-4; Luqa V, 12-16) u bagħtu Ġerusalêm juri ruħu lil qassisin, dan qalilhom kollox fuq dak li kien sfieh minn ġdiemu, u huma bagħtu lil Kittieba u l-Faresin biex jaraw Ġesù x'inhu jagħmel u jgħallem, u jeqfulu kemm jista' jkun. Kif waslu sabu xi jgħidu f'Ġesù erba' darbiet wara xulxin: l-ewwel, għax lil magħtub qallu: "Tkun maħfur minn dnubietek'' (Mark II, 1-12); it-tieni, għax mar jiekol għand Lewi, wieħed Għaxxâr (Mark II, 13-17); it-tielet, għax lil xi nies li kienu miegħu ħalliehom ifarrku ftit sbul u jieklu l-qamħ nhar ta' Sibt (Mark II, 23-28); u r-raba' għax saħħah raġel li kellu idu jiebsa nhar ta' Sibt ukoll (Mark III, 1-5). Għal hekk, l-aktar fuq dil-ġrajja t a l -aħħar, lil Faresin telagħlhom għal kollox, qatgħu li joqtluh u jeħelsu minnu malajr. U (kiteb san Mark) kif Ġesù għaraf dan, *telaq minn hemm u mar lejn il-baħar.*

Hawn aktarx li hawn kelma mehuda b'oħra. Għax Ġesù kien f'Kafar-Nahum, belt żgħira mibnija ma' tul xatt il-baħar (il-baħar tal-Galîl). Kif jista' jkun li Ġesù minn *ħdejn* il-baħar imur *lejn* il-baħar? Jekk inhu hekk, jiġi li ma ċċaqlaq xej minn fejn kien. Tarġa', meta Ġesù darba oħra ra li kien f'tiġrib il-mewt qabel il-waqt (bħal wara l-qtil ta' Ġwanni l-Għammiedi), f i d *-deżert* warrab, m'hux *lejn il-baħar*. Mela, naraw nistgħux nifhmu fil-b i d u x'kien hemm miktub sew.

L-ilsna Xemija, fi żmien Kristu u għal mijiet ta' snin wara, kienu jinkitbu mingħajr vokali, jiġifieri, konsonanti biss. Hekk, *baħar* kienet tinkiteb: BHR; u *barr*, jiġifieri: *deżert*, kienet tinkiteb *BRR*. Kemm hi ħaġa ħafifa li dak li jkun jieħu l-kelma "brr'' bħala "bħr"! Sewwa jekk kien itenni kitba minn fuq kitba oħra, u sewwa jekk xi ħadd kien jaqralu u hu jikteb, li l-kelma BRR jiktibha BHR, hija ħaġa ta' xej. Għal hekk jidher li l-kliem: "Ġesù telaq lejn il-*baħar*", li naqraw illum, fil-bidu kien miktub: "Ġesù telaq lejn il-*barr*".

2. Il-għalta li semmejna fuq, donnha ġiebet għalta oħra wrajha, għax ftit wara hemm kelma oħra, aktarx mibdula, kif naraw hawn taħt.

Meta Ġesù telaq u mar lejn il-barr, **marru miegħu ġemgħa kbira ta' nies.** U san Mark (II, 7-12) jgħidilna xi ġrajjiet ħelwin: li n-nies bdew jitteffgħu u jaqalgħu 'l xulxin biex imissu lil Ġesù, għax malli jmissuh

kienu jfiqu minn kull marda, kbira jew żgħira, li kien ikollhom. U li Ġesù qabbad lill-Ixirka tiegħu "jagħmlulu dgħajsa" minn ħabba n-nies, biex ma jrossuhx. Il-kelma aktarx meħuda b'oħra, hawnekk, hija l-kelma "dgħajsa"; ejja niflu l-ħaġa ftit.

Jekk Ġesù kien fil-barr, jiġifieri fid-deżert, bħal ma aktarx, dik li issa miktuba dgħajsa, m'hux dgħajsa kienet, għax dgħajjes ma jkunx hemm fid-deżert. Jekk kien tas-sew ħdejn il-baħar, la darba n-nies kienu jitfgħuh minn kull naħa, mela m'hux f'xifer ix-xatt kien, imma 'l ġewwa fuq l-art; għax li kien fuq ix-xatt, kienu jitfgħuh minn naħa waħda, u jaqalbuh fl-ilma. Imma hawn ukoll, minn nofs ir-rassa tan-nies, dgħajsa ma kenitx tiswielu, għax bir-rassa ma kienx jista' jitlaq jiġri u jaqbeż fiha. Mela m'hux dgħajsa qalilhom jagħmlulu lill-Ixirka, imma xi ħaġa oħra, "biex in-nies ma jrossuhx".

Bil-lingwa tal-Palestina, *dgħajsa żgħira*, jgħidulha QAREB (ara xi dizzjunarju Għarbi), u ħaġa biex iżżomm in-nies imwarrbin, jgħidulha WAREB. Hawn għandu jkun il-għelt. Ġesù qal lill-Ixirka jagħmlulu *wâreb*, jiġifieri joqogħdu huma ma' dwaru, id f'id, ħalli jżommu lin-nies *imwarrbin* minnu, biex ma jrossuhx; u xi kopista, *wâreb*, qraha *qâreb*, u kitibha hekk, u baqgħet sejra tinkiteb hekk sal-lum.

3. Darba oħra, aktarx wara nofs inhar, Ġesù ħareġ mid-dar ta' san Pietru u qagħad bil-qegħda qrib il-baħar. Inġemgħu ma' dwaru ħafna nies u hu qam u tala' fuq dgħajsa u beda jgħallimhom minn fuqha, u huma weqfin fuq ix-xatt. U dam biċċa ħin ijgħallimhom, sa kemm sar fil-għaxija. Ġesù kien għajjien u ried jistrieħ ftit. Imma kieku mar id-dar ta' san Pietru, in-nies kienu jmorru wrajh hemm, u jriduh joħroġ ijgħallimhom, bil-lejl ukoll. Għal hekk qal lill-Ixirka tiegħu: "Ejjew ngħaddu għan-naħa l-oħra tal-baħar". U telqu U miktub ukoll (fl-Evanġelju ta' San Mark biss, K. IV, v. 36) "li kien hemm *dgħajjes* oħra miegħu". U kif kienu f'nofs il-baħar u Ġesù rieqed fil-poppa, qamet tempesta kbira li kienu u kollox sa jegħerqu, li Ġesù ma waqqafhiex! Issa hawn wieħed isaqsi: "X'sar minnhom id-dgħajjes l-oħra, li miktub li kien hemm miegħu? Reġgħu lura? Għerqu? Kif ma jissemmew aktar xej?"?

Hawn jidher ukoll li hawn kelma meħuda b'oħra. U x'kienet din il-kelma tifhem, meta taqra din il-ġrajja kif kitibha san Mattew (VIII, 18-23) u tqabbilha ma kif kitibha san Luqa (IX, 58-60), u tkun taf il-lingwa tal-Palestina m'hux ħażin.

Rajna l-ewwel li *dgħajsa* jgħidulha *qâreb*, li l-plural tagħha, hu *qawâreb*. U *barrani*, jgħidulu *għarîb*, li l-plural tiegħu hu *għawâreb*. Hekk, aktarx li fil-bidu, fl-Evanġelju ma kienx hemm miktub li ma' Ġesù kien hemm *qawâreb* (dgħajjes żgħar), imma *għawâreb*, jiġifieri nies *barranin*, li ma kienux Ixirka. U dawn il-barranin huma msemmija sewwa minn san Mattew: kienu tnejn, wieħed li ried imur minn rajh ma' Ġesù, u ieħor li Ġesù għajjatlu biex imur miegħu (ara san Matt. VIII, 19-22). U hekk, bit-taqbil flimkien ta' san Mark u san Mattew, sirna nafu ħaġa ġdida, li ma hi miktuba ċar f'ebda Evanġelju: li dak il-Kittieb li qal lil Ġesù li jrid imur miegħu, ħadu tassew miegħu; u l-ieħor, li Ġesù qallu: "Ejja miegħi," mar ukoll, u kienu

miegħu fid-dgħajsa waqt it-tempesta. (1)

4. Għedt qabel li san Mattew semma liż-żewġ *barranin*, li kien hemm fid-dgħajsa ma Ġesù u l-Ixirka tiegħu. Fin-naqra ta' djalgu li semma san Mattew bejn Ġesù u wieħed minnhom, kif naħseb jien, hemm ukoll żewġ kelmiet maqluba ħażin, u la darba qegħdin nitħaddtu fuq hekk, aħjar nifluhom naqra.

Kiteb san Mattew li meta Ġesù amar lill-Ixirka tiegħu li jaqsmu l-baħar għan-naħa l-oħra, kien hemm wieħed Kittieb fuq ix-xatt u qallu: "Mgħallem, irrid niġi miegħek kull fejn tmur". U lil wieħed ieħor għajjatlu Ġesù minn rajh u qallu "Ejja wrajja", u dak wieġbu "Mulej, ħallini l-ewwel immur nidfen lil missieri!" U Ġesù raġa': "Ejja wrajja, u ħalli l-mejtin jidfnu l-mejtin tagħhom!" (2)

Żewġ kelmiet (*nidfen* u *mejtin*) imqegħda kif inhuma fl-idwar jew *ċirkostanzi* li semma san Mattew huma improbabli għall-aħħar. L-ewwel: għax wieħed li għandu missieru mejjet id-dar, m'hux sa jinsab mal-ġemgħa tan-nies jitlajja fuq ix-xatt. It-tieni: biex iġorru mejjet mid-dar u jidfnuh iridu dejjem dik is-siegħa żmien, u m'hux ta' min jaħseb li dak ix-xebb danna li Ġesù sa jdum jistennieh daqs hekk. It-tielet: jekk ma tkunx għal xi ħtieġa kbira, il-Palestina, ma jidfnux mejtin fil-għaxija; ir-raba': li mejjet jidfen mejjet hi ħaġa li ma tistax tkun, u Ġesù ma kienx imdorri jgħid tixbiehat ta' ġrajjiet li ma jistgħux jiġru (3). Għal hekk jaqbel li niflu ftit il-ħaġa u naraw x'sata' qallu sewwa Ġesù lil dak ix-xebb, biex jekk hemm xi għelt insewwuh.

Il-verb *difen*, fil-lsien tal-Palestina huwa *qabbar;* għal hekk, il-kliem: "Ħalli l-ewwel nidfen lil missieri" jiġi: "Ħalli ewwel *eqabber* abbi". Imma jekk inbiddlu ittra waħda, il-"q" nagħmluha "ħ", it-tweġiba taxxebb tiġi naturali u kull improbabiltà tisfa fix-xej. Ix-xebb hekk wieġeb lil Ġesù: "Ħalli ewwel *eħabber* abbi!" (4) jiġifieri: "Ħalli l-ewwel *inħabbar* lil missieri", ngħidlu li jien ġej miegħek, biex ma joqgħodx jaħseb ġralix xi ħaġa, jarani ma mortx id-dar bil-lejl, u ma jkunx jaf fejn jien.

U fit-tweġiba ta' Ġesù aktarx li hemm ukoll kelma meħuda b'oħra. Il-kelma *mejtin*, bil-Palestini (u bilmalti wkoll) hija *amwât*. Jekk inbiddlu l-"m" ta' dil-kelma u nagħmluha "ħ", tiġi *aħwât* (jiġifieri *aħwa*). Jekk inhu hekk, Ġesù qal lil dak ix-xebb: "Ħalli l-*aħwât jeħabbru aħwâthom*", jiġifieri: Ejja miegħi, ħalli int li int Lhudi, tħabbar l-Evanġelju lil ħutek l-oħra: il-Lhud".

5. Wara dan, miktub fl-Evanġelju ta' san Mark (IV, 37-38) li Ġesù rikeb id-dgħajsa, mal-Ixirka tiegħu, u telqu. U l-baħar qam, u l-mewġ beda jgħatti d-dgħajsa u l-ilma beda dieħel fiha, u kienu hekk u kollox sa jegħerqu; imma Ġesù kien fil-poppa tad-dgħajsa, rieqed fuq *imħadda*.

Jekk taqra dan biex taqra biss, m'hux biex tifhem u temmen, tibqa' għaddej, u ma tara xej għarîb. Imma jekk taħseb, tifhem li *mħadda* ma darîx tinsab ġewwa dgħajsa. Imħadda hi bħal ċurniena żgħira moħxija b'xi ħaġa ħâwja — tiben tal-oħxon, suf tal-ingħaġ, jew weraq niexef talqamħ ir-Rum — dgħajsa tkun dejjem ġewwa l-baħar u ftit jew wisq dejjem jidħol fiha l-ilma. Hekk, imħadda malajr tixxarrab; u meta tixxarrab, billi ħoxna u ratba, iddum

ma tinxef qatiegħ. Għal hekk, dik li Ġesù kellu taħt rasu, li miktuba *mħadda* m'hux imħadda kienet, imma xi ħaġa oħra. Issa naraw nistgħux naqbdu dik il-ħaġa x'kienet tas-sew.

Imħadda, bil-Grieg, jgħidulha *proskefalaion*, jiġifieri, ġejja mill-kelma *kefale*, li tfisser *ras*, għax meta dak li jkun jorqod, iqiegħed rasu fuqha. Imma bil-lsien Palestini u Malti, ġejja minn *ħadd*, għax meta nimteddu, inqegħdu *ħaddna* fuqha. Bil-Palestini, *ankra*, jew *mażżra*, jgħidulha *mersa* (ara xi Dizzjunarju Għarbi); mela donnu li min kien qiegħed jaqleb l-Evanġelju mill-Palestini għal Grieg, sab miktub li Ġesù waqt it-tempesta kien mimdud rasu fuq MERSA; u billi ma kienx jaf il-Palestini sewwa, hu ħaseb li *mersa* billi ġejja minn ras (5), kienet tfisser *imħadda*, bħal Grieg, li fih *proskefalaion* ġejja minn *kefale* (ras). Dan donnu li hu dak li ġara. Ġesù, mela, fid-dgħajsa, kien rieqed rasu fuq ġebla lixxa, ġebla minn dak il-ġebel li jkun immelles mill-baħar, li kien taqqabha san Pietru u rabatha b'ħabel u kien jinqeda biha bħala mażżra, jew ankra, biex jorbot id-dgħajsa fuqha: m'hux fuq *imħadda*, bħal ma hemm miktub.

6. Wara l-istqarrija ta' san Pietru li Ġesù kien il-Messija, Iben Alla Ħaj (Matt. XVI, 13-20; Mark, VIII, 27-30; Luqa, IX, 18-21) u t-tifħir ta' Ġesù lil san Pietru quddiem l-Appostli l-oħra, san Pietru bħal tkabbar bih in-nifsu. Jidher dan għax ftit wara, meta Ġesù ħabbar lill-Appostli bil-fehma tiegħu li jitla' Ġerusalêm iqis ruħu mal-qassisin tat-Tempju, beda jċanfar lil Ġesù u ried bħal kieku jamru biex ma jmurx! Ġesù żamm il-qagħda tiegħu, ta' Mgħallem, kif kien tas-sew u kif kellu jagħmel u ċanfar lil san Pietru għal bluhitu li jrid jgħallem lill-Imgħallem! U dar fuq il-bqija tal-Appostli u qallhom hekk: "Jekk xi ħadd irid jiġi wrajja, *jiċħad lilu n-nifsu*, jarfa' salibu u jimxi wrajja!"

Il-kelma "salibu" rajnieha u flejnieha flimkien fil-faċċata 70 tat-tieni ħarġa ta' dan il-Qari ta' sentejn ilu, 1962. Issa naraw ftit il-kelmiet *jiċħad lilu n-nifsu*, għax donnhom li huma mfissrin ħażin.

Għax *tiċħad lilek in-nifsek* hija kelma spiritwali ta' daż-żmien, meħuda mill-Evanġelju kif inhu issa, u ma tistamax il-Palestina, u anqas ma jidher li kienet tingħad fi żmien Kristu. Ġesù qal aktarx, bil-lingwa tiegħu: "Jaħni rasu", jiġifieri *jbaxxi rasu*, u min qalibha mill-Arâmi għal Grieg, "rasu" ħasibha *hu n-nifsu* (bħal ma bil-Malti ngħidu *jifdi rasu, jdabbar rasu, jaħseb għar-rasu*, u hekk). U *jaħni* ħasibha li tfisser: "tkun ħajjen". Hekk li l-kelmiet "jaħni rasu" ħadhom bħalli kieku jfissru jinki, jgħakkes lilu stess.

7. Kelma oħra li ttik taħseb li hi mifhuma u maqluba ħażin qegħda fil-kliem li qal san Pietru lil Ġesù fuq it-Tabor. Qallu: "Rabbi, tajjeb għalina li nkunu hawn. Ħalli nagħmlu hawn tliet għarejjex, lilek wieħed, lil Mosè wieħed u lill-Elija wieħed!" (Matt. XVII, 4; Mark, IX, 4; Luqa, IX, 33).

Imma tgħid, għaliex *tliet għarejjex*, u m'hux għarix wieħed għat-tlieta? Mela Ġesù u Mosè u Elija kienu jibżgħu joqogħdu flimkien? Biex tagħmel għarixa waħda fuq it-Tabor — sewwa kienet tax-xoqqa u sewwa tal-friegħi u l-qasab u l-ħuxlief — kont trid qatiegħ xogħol u żmien; aħseb u ara tagħmel tliet għa-

rejjex! U ħaġa oħra: din il-ġrajja x'ħin ġrat, bi nhar jew bil-lejl? Kif kiteb san Luqa (IX, 32) li *għajnejn l-Appostli kienu tqal bin-nagħas*, jidher li kien bil-lejl. Mela l-għarejjex għal fejn ried jagħmilhom san Pietru? Għan-nida? Ma naħsibx! La Ġesù ma bażâx jorqod fuq dgħajsa mikxufa fil-maltemp, bir-raxx tal-baħar dieħel fuqu, kien sa jiddejjaq minn ftit nida? Ċert li le!

Issa naraw jekk il-kelma *għarejjex* fil-lingwa tal-Palestina tixbaħx lil xi kelma oħra li taqbel u toqgħod iżjed mal-ġrajja, li kif rajna, aktarx li ġrat bil-lejl. *Għarix*, jew *tinda* (bil-Grieg miktuba *skene*), bil-lingwa tal-Palestina hija *maħâm* (6). Hemm kelma li tixbaħha u li taqbel aktar mal-ġrajja, li hija *manâm*, jiġifieri *friex*, jew *marqad*, jew *sodda*. Din toqgħod tajjeb. San Pietru, lil Mosè u Elija ħasibhom żewġt irġiel (ara san Luqa, vers 30) u kienu sa jordqu bħalhom fuq it-Tabor. Għal hekk qal lil Ġesù: "Tridx nagħmlu hawn tliet *manamât* (imraqad tal-ħuxlief) biex torqdu fuqhom, wieħed għalik, wieħed għal Mosè u wieħed għal Elija?" Din toqgħod tajjeb. Għax tliet irġiel f'għarix wieħed joqogħdu, imma jorqdu fuq marqad wieħed it-tlieta, jiddejjqu b'xulxin.

BEN JEHUZA.

(1). Fl-Evanġelju ta' san Mattew (VIII, 19-22) hemm li din il-ġrajja ġrat *qabel* il-għażla tat-Tnax (X, 1-2), għal hekk qisu ċert li dawn it-tnejn kienu fost it-Tnaxer-Appostlu. Dnub li l-Evanġelista ma semmiex isimhom! Imma nistgħu nobsru li kienu tnejn mit-tlieta msemmija *wara* san Ġwann u *qabel* san Mattew, jiġifieri: Filippu, Bartolomew u Tumas. Għax Ġakbu l-Ħalfi, Ġuda Taddew u Xmun Kanânu, ma setgħux ikunu; waħda għax jissemmew *wara* san Mattew (m'hux qabel, kif kien tas-sew ġara), u oħra għax kienu "aħwa" ta' Ġesù, u ebda wieħed minnhom ma sata' qal: "Ħalli l-ewwel immur ngħid lil missieri".

(2). San Luqa, li l-Evanġelji ta' san Mattew u san Mark, li kellu quddiemu biex jara fuqhom hu u jikteb tiegħu, kienu tal-bordi u mqattgħin bċejjeċ, dil-ġrajja, flok ħdejn il-baħar tal-Galilija, kif kellha tkun, qegħdha fil-bidu tal-mixja ta' Ġesù u l-Appostli lejn Ġerusalêm, kif kienu għaddejjin mis-Samarija. Jidher ukoll li kellu żewġ versjonijiet ta' l-Evanġelju ta' san Mattew f'waħda kien hemm miktub li x-xebb wieġeb lil Ġesù: "Ħalli mmur *nidfen* lil missieri", u fl-oħra: "Ħalli mmur *inħabbar* lil missieri". Għal hekk san Luqa, biex jeħles, lit-tnejn minn nies li kellmu lil Ġesù għamilhom tlieta, u lil tal-aħħar, flok "lil missieri" ġiegħlu jgħid "lil tad-dar" (ara kap. IX, versi 57-62). Minn dan naraw kemm l-iżbalji saru fil-bikri, li meta kiteb l-Evanġelju san Luqa, għal ħabta tas-sena 61, diġà uħud minnhom kienu fl-Evanġelju.

(3) Fost it-tixbihat li qal Ġesù ma hemm ebda waħda li fiha bhejjem jew siġar jitkellmu, bħal ma hemm fit-tixbihat jew ħrejjef tal-Griegi. Dik li miktub: "Tħallix idek ix-xellugija tagħraf x'inhi tagħmel il-leminija" segħet kienet: "Tħallix li b'idek ix-xellugija, etċ", jiġifieri tħallix lin-nies li jkunu fix-xellug tiegħek, ma ġenbek, jaraw x'int tagħmel, meta tagħti karità.

(4). Ara t-tweġiba tat-tielet wieħed lil Ġesù, kif kiteb san Luqa (IX, 61), bħal ma rajna fin-nota 2.

(5). U, fl-aħħar mill-aħħar. "mersa", jew "marsa" ġejja tas-sew minn "ras", għax tfisser *port* (id-direzzjoni, jew *destination*) li lejh idawwar *rasu* jew il-pruwa tiegħu l-ġifen. U tfisser ukoll *ankra*, li magħha tirtabat ras il-ġifen meta jkun fil-port. Darba (u darba biss, f'ħajti) smajt dan il-qawl Malti: "*Għalina, kull ankra port!*", fejn il-kelma *ankra* qegħda flok *marsa*. Jiġifieri: "Kull daħla tgħodd għalina kull imkien noqogħdu". Minn dan jidher li bil-Malti wkoll *ankra* kienu jgħidulha *marsa*.

(6). Bil-Palestini u bil-Malti wkoll, sewwasew, *maħâm* tfisser *ħarsien, protezzjoni.* Ara l-kelma "Ħâmi" fid-Dizzjunarju ta' G.B. Falzon, u: "Ħâma, jħâmi", fid-Dizzjunarju ta' A.E. Caruana.